

Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό
Τόμος 19 (1), 1 - 16
Δημοσιεύτηκε: Μάρτιος 2021

Inquiries in Sport & Physical Education
Volume 19 (1), 1 - 16
Released: March 2021

www.pe.uth.gr/emag

ISSN 1790-3041

Δημιουργικότητα και Δημιουργικός Χορός: Ένα Καινοτόμο Πρόγραμμα Δημιουργικής Σκέψης με Πρακτική Εφαρμογή σε Καλλιτεχνικά Σχολεία

Ιωάννα Παρίση, Κατερίνα Μουρατίδου, & Σοφία Καρατζά

Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού Σερρών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να μελετήσει το ευρωπαϊκό πρόγραμμα δημιουργικότητας «Δαίδαλος», αναφορικά με τα δομικά συστατικά του, τους παιδαγωγικούς σκοπούς που επιτελεί και την πρακτική εφαρμογή στη διδακτική πράξη, σε εναλλακτικές εκπαιδευτικές δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα, η συλλογή δεδομένων διαρθρώθηκε με στοιχεία που αποσαφηνίζουν τον ακριβή εμπλουτισμό του πρωτόλειου προγράμματος, με καινοτόμες διδακτικές πρακτικές, ειδικές τεχνικές εκμάθησης της δημιουργικής σκέψης και εναλλακτικές δράσεις δημιουργικού χορού, προς υποστήριξη των δημιουργικών ικανοτήτων των μαθητών/τριών που φοιτούν σε Καλλιτεχνικά Σχολεία (Γυμνάσια - Λύκεια). Τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνα μπορούν να συμβάλουν αφενός στην εκμάθηση της δημιουργικής διαδικασίας μάθησης και αφετέρου στην αναθεώρηση των μαθησιακών στόχων της καινοτομίας και της δημιουργικότητας στα ήδη επικαιροποιημένα Α.Π.Σ. και Δ.Ε.Π.Π.Σ., σε φορείς τυπικής και καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Συνεπώς, το καινοτόμο πρόγραμμα δημιουργικότητας, φαίνεται να αποτελεί ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό εργαλείο, αξιοποιήσιμο στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία των παιδαγωγών, στο χώρο της ψυχοκινητικής, χορευτικής και καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Συνοψίζοντας, αντανακλάται με αυτό τον τρόπο η δύναμη της «Καλλιτεχνικής και Χορευτικής Παιδείας», ως αντίσωμα στις σύγχρονες απαιτήσεις του εκάστοτε εκπαιδευτικού συστήματος.

Λέξεις κλειδιά: *δημιουργικότητα, δημιουργικός χορός, πρόγραμμα παρέμβασης, καλλιτεχνικά σχολεία*

Review

Creativity and Creative Dance: An Innovative Creative Thinking Program, with Practical Application in Art Schools

Ioanna Parisi, Katerina Mouratidou, & Sofia Karatza

Department of Physical Education and Sport Science at Serres, Aristotle University of Thessaloniki

Abstract

The purpose of the present study was to examine the European creativity program “Daidalos”, in terms of its components, its pedagogical aims and its practical application in teaching practice, in alternative art educational setting. In particular, the data collection was structured with elements that clarify the precise enrichment of the protocol, with innovative teaching strategies, specific creative thinking learning techniques and alternative creative dance activities, so as to support student’s creative abilities attending in Art Schools (Junior High and High Schools). The conclusions of the present study could, on the one hand, contribute to the elicitation of the creative learning process and, on the other hand, to the revision of the learning goals, of innovation and creativity, in already updated curriculum programs, in typical and art education institutions. Therefore, the innovative creativity program appears to be a contemporary educational tool, usable for the educator’s didactic and learning processes, in the field of psychomotor, dance and art education. To summarize, it is reflected the strength of “Art and Dance Education”, as an antibody to the contemporary demands of each educational system.

Keywords: *creativity, creative dance, intervention program, art schools*

Εισαγωγή

Η δημιουργική σκέψη αποτελεί την ύψιστη βαθμίδα της ανθρώπινης νόησης και απόδοσης (Sternberg, 2001), που ορίζει ουσιαστικά την «εναλλακτική μορφή νοημοσύνης» (Lee, Webberley, & Litt, 1987) και είναι συνυφασμένη με την παραγωγή της αποτελεσματικής καινοτομίας και την ικανότητα σύλληψης νέων ιδεών (Aldous, 2007). Η σύγχρονη προσέγγιση περί δημιουργικότητας είναι ότι δεν αποτελεί προνόμιο των λίγων και εκλεκτών και δεν απαιτεί απαραίτητα υψηλό δείκτη νοημοσύνης, αλλά ενυπάρχει σε όλα τα παιδιά, αρκεί να αναπτυχθεί και να εκφραστεί μέσα σε ένα περιβάλλον αποδοχής, ελευθερίας και επικοινωνίας με τα κατάλληλα ποιοτικά και ποσοτικά ερεθίσματα (Μπουρνέλλη, 2006). Εντούτοις, υπάρχει μια σαφή διαφοροποίηση της δημιουργικότητας σε έκταση και βάθος, κάτι που επιτρέπει τη διαβάθμιση της ποιότητας της δημιουργικότητας διαφόρων ατόμων και τη διαβάθμιση της ποιότητας κάθε δημιουργικού προϊόντος (Νημά, 2002).

Καθοριστικό ρόλο, ως προς τη δημιουργική επίδοση του ατόμου, φαίνεται να διαδραματίζει το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, εξελίσσεται και καλλιεργείται το άτομο (Csikszentmihalyi, 1988). Σε αυτό το σημείο καταλυτικός είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης, ως οργανωμένου και επίσημου θεσμού για μια συστηματική άσκηση και παιδεία της δημιουργικής διδασκαλίας και μάθησης (Ξανθάκου, 1998). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα επίπεδα της δημιουργικής απόδοσης των ατόμων δύνανται να βελτιωθούν, μακροπρόθεσμα, με την εφαρμογή κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Parnes & Brunelle, 1967). Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται ότι η δημιουργικότητα αποτελεί αντικείμενο εκπαίδευσης, ενώ η διάρκεια της εκπαίδευσης μπορεί να επηρεάσει την ισχύ των αποτελεσμάτων της.

Στη σύγχρονη εκπαίδευση, ολοένα και περισσότερο κερδίζει έδαφος η μορφή της εναλλακτικής αγωγής, όπως αυτή υλοποιείται μέσα από εκπαιδευτικές δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Θεσμικά, εγκαθιδρύονται τα καλλιτεχνικά σχολεία (ΦΕΚ 1497/3-10-20 03/Γ7, Ν.1497/2003), με σκοπό την καλλιέργεια των ιδιαίτερων δεξιοτήτων και κλίσεων των μαθητών/τριών στις κατευθύνσεις του χορού, του θεάτρου και των εικαστικών, χωρίς να υστερούν στα μαθήματα γενικής παιδείας. Ειδικότερα, τα εν λόγω προοδευτικά σχολεία, δίνουν μεγάλη έμφαση στις δημιουργικές, βιωματικές και διαθεματικές δράσεις, στην πρωτοβουλία απόψεων και στην υψηλή πρακτική αισθητική, μέσα σε ένα αντισυμβατικό περιβάλλον μάθησης, με ευχάριστη ατμόσφαιρα και συνεργατικό κλίμα τάξης (Haddon & Lytton, 1968).

Η καλλιέργεια των καλλιτεχνικών τάσεων του παιδιού, γίνεται μέσω της δημιουργικής κίνησης που συμβάλει στην αξιοποίηση των κινητικών ικανοτήτων και των εκφραστικών δεξιοτήτων των παιδιών, διευρύνοντας τη δημιουργικότητάς τους (Kraft, 1986). Ο όρος «δημιουργική κίνηση» είναι παράγωγο των ρημάτων «δημιουργώ» που σημαίνει «κάνω έργο για το δήμο, για το λαό» και «κινώ» που σημαίνει κάνω κάποιον ή κάτι να κινηθεί (Διαμαντόπουλος, 2002). Υπάρχουν τρία συστήματα αγωγής που αφορούν και καλλιεργούν την κινητική δημιουργικότητα του παιδιού: (α) μουσικοκινητική αγωγή (Orff, 1978), (β) δημιουργικός χορός (Laban, 1975) και (γ) ψυχοκινητική αγωγή (Ζαραγκάς, 2011).

Στην παρούσα μελέτη γίνεται λόγος για το δημιουργικό χορό, ως εκφραστικό μέσο της «γλώσσας» του σώματος, που σκοπό έχει αφενός να συνδυάσει τη χορευτική τεχνική με την καλλιτεχνική έκφραση και αφετέρου να συμβάλει στην τρίπτυχη καλλιέργεια της μη λεκτικής επικοινωνίας του παιδιού (γνωστική, κινητική και συναισθηματική διάσταση) (Gallahue, 2002). Εν κατακλείδι, η καλλιτεχνική εκπαίδευση και τα εναλλακτικά διδακτικά της μέσα, αποτελούν τα «αντισώματα» της παιδείας και δύνανται να κινητοποιήσει τις δημιουργικές ικανότητες του σύγχρονου μαθητικού δυναμικού.

Παρεμβατικά προγράμματα δημιουργικότητας στον τομέα του χορού

Αρχικά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα προγράμματα δημιουργικότητας που χρησιμοποιούν ως μέσο το χορό (Πίνακας 1). Η πιο πρόσφατη ποιοτική μελέτη αποτέλεσε το “Dance Partners for Creativity Research Project” (DPC; Chappell, Craft, Rolfe, & Jobbins, 2009, 2011), που είχε σκοπό να διερευνήσει τα είδη δημιουργικών συμπράξεων μεταξύ χορευτών/τριών και δασκάλων στην προαγωγή της δημιουργικότητας παιδιών, ηλικίας 11-14 ετών. Το DPC Project αποτέλεσε ένα εντατικό διετές ποιοτικό ερευνητικό πρόγραμμα, ενώ για τις ανάγκες τις έρευνας συνεργάστηκαν Α’/θμια και Γ’/θμια εκπαίδευση (5 Πανεπιστήμια και 11 Δημοτικά). Οι ποιοτικές αναλύσεις (παρατήρηση, βίντεο-ανάλυση και συνεντεύξεις) έδειξαν ότι ο ρόλος των διαπροσωπικών σχέσεων στην υποστήριξη της χορευτικής δημιουργικής διαδικασίας κρίνεται σημαντικός. Ουσιαστικά, αυτό που καθορίζει τη συμμετοχική ισορροπία στη δημιουργική διαδικασία είναι το ποιος εμπλέκεται (δάσκαλος, καλλι-

τέχνης, και ερευνητής), σε ποιο βαθμό και σε ποιο χρονικό σημείο της όλης διαδικασίας. Εν τέλει, ο μετασχηματισμός της εταιρικής σχέσης χορού-καλλιτέχνη και χορού-δασκάλου, δύναται να τονώσει τη δημιουργικότητα

Επιπροσθέτως από τις πιο αξιόλογες ποιοτικές έρευνες με θεματική το δημιουργικό χορό στην προσχολική ηλικία, αποτέλεσε το παρεμβατικό πρόγραμμα “Dancing the Coral Reef” (Keun & Hunt, 2006). Σκοπός του προγράμματος ήταν να διαπιστωθεί αν οι χορευτικές δεξιότητες των παιδιών μπορούν να ενισχύσουν την κιναισθητική ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και να βελτιώσουν τη δημιουργικότητα. Οι συμμετέχοντες/ουσες ήταν 39 μαθητές/τριες της Α΄ τάξης δημοτικού και οι πέντε 30-λεπτες συνεδρίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια μαθημάτων Φυσικής Αγωγής. Οι δραστηριότητες του προγράμματος χωρίστηκαν σε πέντε μέρη: (α) κίνηση γιγάντιου μυδιού, (β) ανακάλυψη της κίνησης της μέδουσας, (γ) και (δ) διερεύνηση σχημάτων των κοραλλιών, της κοραλλιογενή υφάλου, και της κίνησης των ψαριών και (ε) Παρουσίαση αυτοσχέδιας χορογραφίας. Το πρόγραμμα αξιολογήθηκε με φύλλα παρατήρησης και βίντεο-ανάλυση. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το δημιουργικός χορός ενίσχυσε την κιναισθηση σώματος των παιδιών (επίγνωση σώματος, καλή αίσθηση του χρόνου, δυνατότητα επανάληψης ακολουθιών, βελτίωση κίνησης) και βελτίωσε την ικανότητα δημιουργικής σκέψης (πρωτοτυπία) και επίλυσης προβλημάτων (πρωτογενή σωματικά σχήματα, καινοτόμες μορφές, ατομικά μοτίβα κίνησης και χορευτική σύνθεση).

Αντίστοιχα, την ίδια χρονιά ο δημιουργικός χορός αποτέλεσε εστία ενδιαφέροντος και για τους Lobo και Winsler (2006), οι οποίοι εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα δημιουργικού χορού σε 40 παιδιά προσχολικής ηλικίας (39-62 μηνών). Το πρόγραμμα είχε διάρκεια 8 βδομάδων και τα παιδιά συμμετείχαν σε 35-λεπτα μαθήματα δημιουργικού χορού, 2 φορές/βδ. Το περιεχόμενο του προγράμματος χωρίστηκε σε έξι ενότητες: (α) μέρη σώματος (σχήματα και σχέσεις), (β) κίνηση, (γ) χώρος (μέγεθος, επίπεδα, κατευθύνσεις, μονοπάτια και εστίαση), (δ) χρόνος (ταχύτητα και ροή), (ε) δύναμη (ενέργεια, βάρος, ροή και συνδυασμοί) και (στ) φόρμα (επαναλαμβανόμενα θέματα, φράσεις, περίληψη, αφήγηση, σουίτα και σπασμένη φόρμα). Τα αποτελέσματα αξιολογήθηκαν με το “Social Competence Behavior Evaluation” (SCBE; LaFrenière & Dumas, 1995) και διαπιστώθηκε ότι το πρόγραμμα δημιουργικού χορού μπορεί να βελτιώσει τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών καθώς και τις κοινωνικές τους δεξιότητες.

Επιπλέον, η έρευνα της Minton (2003) αποτελεί μια αξιόλογη προσπάθεια να διερευνηθεί αν η δυνατότητα συμμετοχής σε ένα ειδικά σχεδιασμένο μάθημα χορού στο γυμνάσιο μπορεί να βελτιώσει την ικανότητα δημιουργικής σκέψης. Ειδικότερα, 286 μαθητές/τριες, ηλικίας 15 ετών, από 6 διαφορετικά γυμνάσια της Αμερικής, συμμετείχαν 5 ώρες /βδ. σε διαφορετικά είδη χορού όπως μπαλέτο, σύγχρονος χορός, χιπ-χοπ, μουσικό χοροθέατρο, έθνικ χοροί, αυτοσχεδιασμός και χορογραφία. Το πρόγραμμα αξιολογήθηκε με το “Torrance Test of Creative Thinking-Figural Form” (TTCT-F; Torrance, 1990). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η πειραματική ομάδα βελτίωσε τις παραμέτρους αποκλίνουσας νόησης, την πρωτοτυπία και την αφαιρετικότητα των τίτλων (abstractness of titles), παρότι δεν φάνηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στους μέσους όρους δημιουργικότητας των δύο ομάδων.

Παράλληλα, την ίδια χρονιά (Stevens, Malloch, & McKennie, 2003), το Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης πραγματοποίησε ποιοτική έρευνα προκειμένου να διερευνηθεί η γνωστική πλευρά της δημιουργικής διαδικασίας επαγγελματιών χορευτών/τριών κατά τη χορογραφική προσέγγιση του σύγχρονου χορού. Το δείγμα αποτέλεσαν 8 απόφοιτοι επαγγελματίες χορευτές/τριες, ηλικίας 21-26 ετών, στους οποίους εφαρμόστηκε το πρόγραμμα “Red Rain Project”, για διάρκεια 24 βδομάδων (5 φορές/βδ. και 15 ώρες/βδ.). Το περιεχόμενο του προγράμματος περιλάμβανε την αναζήτηση ιδεών και εικόνων που συνδέονται με το χρώμα κόκκινο, την αλλαγή δυναμικών και ποιότητας, τους συμβολισμούς του κόκκινου σε κάθε κουλτούρα καθώς και κινητικές έννοιες (ελικοειδές DNA, αίμα, παλμός, ροή). Για τις αναλύσεις χρησιμοποιήθηκε το “Geneplore model of creative cognition” (Finke, Ward, & Smith, 1996), βίντεο-αναλύσεις και εβδομαδιαία ημερολόγια. Οι ποιοτικές αναλύσεις έδειξαν ότι το είδος δημιουργικής σκέψης στη σύνθεση του χορού παίρνει τη μορφή της κιναισθητικής μνήμης, της πολύπλευρης φαντασίας, της μεταγνωστικής σκέψης, της εύρεσης και επίλυσης προβλημάτων, της συναισθηματικής έκφρασης, της μη λεκτικής επικοινωνίας και του αντικατοπτρισμού.

Εντούτοις, σε μια προσπάθεια προσέγγισης του δημιουργικού χορού από διδακτικής πλευράς, πραγματοποιήθηκαν δύο αξιόλογες ποιοτικές έρευνες στην Α΄/θμια εκπαίδευση (McDolanald, 1991; McDonald, Stodel, & Farres, 2001). Όσον αφορά την τελευταία παρέμβαση (McDonald et al., 2001), πραγματοποιήθηκε προκειμένου να διερευνηθεί η επίδραση σεμιναρίων δημιουργικού χορού στη διδακτική συμπεριφορά δασκάλων. Οι συμμετέχοντες ήταν 124 δάσκαλοι και 138 μαθητές/τριες δημοτικού στον Καναδά. Τα τρία 90-λεπτα σεμινάρια που διεξάχθηκαν για έξι βδομάδες, περιλάμβαναν θεωρητικές και πρακτικές εφαρμογές του δημιουργικού χορού. Η παρέμβαση αξιολογήθηκε ποιοτικά με ανοιχτού τύπου ερωτήσεις και συνεντεύξεις πριν και μετά την επιμόρφω-

ση και διαπιστώθηκε ότι οι δάσκαλοι μετά την παρέμβαση απόκτησαν μεγαλύτερη κατανόηση του δημιουργικού χορού, υψηλότερα επίπεδα διδακτικής ετοιμότητας, καλύτερη εκτίμηση των σωματικών και θεραπευτικών επιπτώσεων του δημιουργικού χορού και πιο θετική στάση ως προς ένταξη του δημιουργικού χορού στα αναλυτικά προγράμματα. Υπό αυτήν την έννοια, ο δημιουργικός χορός αντανακλά μια εναλλακτική μέθοδο διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, που κάνει τη μάθηση ευχάριστη και ενισχύει την ανάπτυξη του παιδιού.

Προγενέστερα, εξίσου σημαντική αποτέλεσε η ποιοτική παρέμβαση δημιουργικού χορού της McDonald (1991). Η ίδια θέλησε να διερευνήσει την επίδραση των έξι τριώρων σεμιναρίων δημιουργικού χορού στις συμπεριφορές 20 δασκάλων του Καναδά, κατά την πρακτική εφαρμογή τους, ώστε να διαπιστώσει αν ο δημιουργικός χορός μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εναλλακτική μέθοδος διδασκαλίας. Τα σεμινάρια, διάρκειας 6 βδομάδων, αποτελούνταν από θεωρίες, μεθόδους και πρακτικές δημιουργικού χορού όπως σωματικά σχήματα, επίπεδα, εστίαση, μετακινήσεις, μεταφορά βάρους, σκώματα, στηρίξεις, ομαδική δουλειά και χορός με διαφορετικούς ήχους. Η αξιολόγηση έγινε με ποιοτικές μεθόδους (ατομικά ημερολόγια, παρατήρηση και συνεντεύξεις) και διαπιστώθηκε ότι η συμπεριφορά και οι πρακτικές των δασκάλων χαρακτηρίστηκαν πιο δημιουργικές μετά το σεμινάριο, ενώ τα παιδιά ανταποκρίθηκαν θετικά στις δραστηριότητες του δημιουργικού χορού.

Ακολούθως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρέμβαση των Caf, Kroflic και Tancig (1997) προκειμένου να διαπιστωθεί η επίδραση συστηματικής δημιουργικής κίνησης και χορού σε 8 μαθητές/τριες δημοτικού, ηλικίας 7-10 ετών, που εμφάνιζαν υποκινητικότητα. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε για 4 μήνες και περιλάμβανε μαθήματα δημιουργικής κίνησης και χορού (1 ώρα/βδ.). Ως εργαλεία μέτρησης χρησιμοποιήθηκε το “Thinking Creatively in Action and Movement” (TCAM; Torrance, 1981b) και το “Teacher’s Assessment of Child’s Creative Behavior” (Kroflic, 1992). Τα αποτελέσματα έδειξαν βελτίωση της πνευματικής ευχέρειας και ευελιξίας, με άνοδο στους δείκτες δημιουργικής συμπεριφοράς (πρωτοτυπία, φαντασία και καινοτομία).

Τέλος, σχετική έρευνα στην προσχολική αγωγή αποτέλεσε η μελέτη της Jay (1991) σε 17 παιδιά με ειδικές ανάγκες, ηλικίας 3-5 ετών. Το πρόγραμμα χορού, που υιοθετήθηκε, διήρκεσε 12 βδ. για 3 μέρες/βδ. και 30’/μάθημα και βασίστηκε στο “Laban Effort Action” (Laban & Lawrence, 1947), το οποίο περιλάμβανε ποικίλες κινητικές δεξιότητες (χτύπημα, τινάγμα, κύλισμα, πέταγμα, πίεση και στρίψιμο). Για την αποτίμηση της δημιουργικότητας των παιδιών χρησιμοποιήθηκε το “Thinking Creatively in Action and Movement” (TCAM; Torrance, 1981) και τα αποτελέσματα έδειξαν σημαντική βελτίωση στην φαντασία των παιδιών μετά το πρόγραμμα.

Συνοψίζοντας, παρότι η αναγκαιότητα για την καλλιέργεια της δημιουργικής σκέψης μέσω του χορού στην εκπαίδευση τεκμηριώνεται και υποστηρίζεται τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, εντούτοις, στην Ελλάδα εκλείπουν σχετικά παρεμβατικά προγράμματα τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να εντοπίσει τα υφιστάμενα ερευνητικά κενά στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, αναφορικά με τη θεματική περί παρεμβατικών προγραμμάτων δημιουργικότητας και χορού στην καλλιτεχνική εκπαίδευση.

Ως εκ τούτου, σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει το ευρωπαϊκό πρόγραμμα δημιουργικότητας «Δαίδαλος», και κατά πόσο αυτό, δύναται να αξιοποιηθεί ως σύγχρονο εκπαιδευτικό εργαλείο στη δημιουργική διαδικασία μάθησης, παιδιών με ιδιαίτερες κλίσεις και ταλέντα που φοιτούν σε εναλλακτικές εκπαιδευτικές δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Πιο συγκεκριμένα, η ερευνητική επισκόπηση του εκπαιδευτικού προγράμματος δημιουργικής σκέψης επικεντρώθηκε στο να προσδιορίσει τα βασικά δομικά στοιχεία του προγράμματος, να αναλύσει το περιεχόμενο αναφορικά με τον εμπλουτισμό του πρωτόλειου προγράμματος με ειδικές τεχνικές εκμάθησης της δημιουργικής σκέψης μέσω του δημιουργικού χορού, να αποσαφηνίσει τους παιδαγωγικούς σκοπούς που επιτελεί και να εξετάσει την πρακτική εφαρμογή του στο εκπαιδευτικό πλαίσιο των Καλλιτεχνικών Σχολείων.

Παρίση κ.α. / Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, 19 (2021), 1 – 16

Πίνακας 1. Παρεμβατικά προγράμματα δημιουργικότητας στο τομέα του χορού.

Έρευνα	Δείγμα	Βαθμίδα	Παρέμβαση	Διάρκεια	Αξιολόγηση	Αποτελέσματα
Chappell et al. (2009· 2011)	5 Α.Ε.Ι. & 11 Δημ.	Α'/θμια Β'/θμια	Dance Partners for Creativity Research Project	2 έτη	Παρατήρηση/βίντεο-ανάλυση/συνεντεύξεις	Η ποιότητα της δημιουργικής διαδικασίας συνδέεται θετικά (+) με τις διαπροσωπικές σχέσεις
Keun & Hunt (2006)	39	Α'/θμια	Dancing the Coral Reef	5 συν.	Παρατήρηση/βίντεο-ανάλυση	Δημιουργικός χορός ↑ δημιουργική σκέψη
Lobo & Winsler (2006)	40	Προσχολική	Δημιουργικός Χορός	8 βδ.	Social Competence Behavior Evaluation	Δημιουργικός χορός ↑ θετικές συμπεριφορές ↑ κοινων. δεξιότητες
Minton (2003)	286	Β'/θμια	Διάφορα είδη χορού	5 ώρ./βδ.	TTCT-Figural	↑ αποκλίνουσα νόηση
Stevens et al. (2003)	8	Γ'/θμια	Red Rain Project	24 βδ.	Geneptore model of creative cognition/βίντεο/ημερολόγια	↑ δημιουργικότητα
McDonald et al. (2001)	124 εκπ. 138 μαθ.	Α'/θμια	Δημιουργικός Χορός	6 βδ.	Ομαδικές Συνεντεύξεις	Δημιουργικός χορός = εναλλακτική μέθοδος διδασκαλίας ↑ δημιουργική απόδοση στο δημιουργικό χορό
McDonald (1991)	20 εκπ.	Α'/θμια	Δημιουργικός Χορός	6 βδ.	Ατομικά ημερολόγια/ παρατήρηση/συνεντεύξεις	↑ θετικές συμπεριφορές
Caf et al. (1997)	8	Α'/θμια	Δημιουργικός Χορός	4 μήνες	TTCT/ Teacher's assessment of child's creative behavior	↑ πνευματική ευχέρεια, ευελιξία, πρωτοτυπία, φαντασία, καινοτομία
Jay (1991)	17	Προσχολική	Laban Effort Action	12 βδ.	TCAM	↑ φαντασία

Παρεμβατικό πρόγραμμα δημιουργικότητας «Δαίδαλος»

Το πρόγραμμα παρέμβασης «Δαίδαλος» αποτέλεσε ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα που υλοποιήθηκε από τη Διεύθυνση Σπουδών Β' /θμιας εκπαίδευσης του Υ.Π.Ε.Π.Θ. (2002), στα πλαίσια του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΕΠΕΑΕΚ II) σε συνεργασία με το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας, με σκοπό τη δημιουργία κινήτρων για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και εφευρετικότητας των μαθητών/τριών και των εκπαιδευτικών. Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε ώστε να καλύψει, ως προς τα βασικά στοιχεία του, τις τρεις ανώτερες τάξεις του δημοτικού και του γυμνασίου, ενώ εφαρμόστηκε, πιλοτικά, στα Αρσάκεια Τοσίτσεια Σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας (2003-04) (Παρασκευόπουλος & Παρασκευοπούλου, 2009).

Όπως διαμορφώθηκε η δομή του προγράμματος, διαρθρώθηκε σε θεματικές ενότητες αποσαφηνίζοντας τη διδακτέα ύλη, τους επιδιωκόμενους στόχους, τις ειδικές τεχνικές εκμάθησης, τις ασκήσεις/δραστηριότητες εμπέδωσης και τις ερωτήσεις αξιολόγησης των μαθητών/τριών. Βασικός σκοπός του προγράμματος ήταν να βοηθήσει τους μαθητές/τριες: (α) να αποκτήσουν γενικές γνώσεις για τη φύση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δημιουργικής σκέψης, (β) να καλλιεργηθούν οι επιμέρους δημιουργικές ικανότητες όπως είναι η πνευματική ευχέρεια, η πνευματική ευλυγισία, η πρωτοτυπία, η επεξεργασία ιδεών, η αναλογική σκέψη, η οπτικοποίηση, η φαντασία, η ενόραση, η ανάλυση και η σύνθεση, (γ) να γίνει εκμάθηση των ειδικών τεχνικών καλλιέργειας της δημιουργικότητας, (δ) να βρεθούν τρόποι, ώστε να αντιπαρέχονται τα εμπόδια που παρακωλύουν την εκδήλωση και πρακτική αξιοποίηση των δημιουργικών ικανοτήτων, και (ε) να ενισχυθεί η ετοιμότητα για εφαρμογή και αξιοποίηση των δημιουργικών ικανοτήτων στην αντιμετώπιση ποικίλων προβλημάτων/καταστάσεων.

Στην παρούσα μελέτη, η ερευνήτρια δημιούργησε ένα πρωτογενές πρόγραμμα παρέμβασης, στο οποίο εφάρμοσε τη βασική δομή του αρχικού προγράμματος «Δαίδαλος» εμπλουτισμένο με τη χρήση του δημιουργικού χορού, με στόχο την καλλιέργεια της δημιουργικότητας σε μαθητές/τριες που φοιτούν σε Καλλιτεχνικά Σχολεία. Η διάρκεια του καινοτόμου προγράμματος ήταν 2 μήνες και κάθε τάξη συμμετείχε ενεργά στην υλοποίηση του προγράμματος για 3 ώρες/βδ. Η διδακτέα ύλη του προγράμματος εντάχθηκε στη ύλη του μαθήματος «σύγχρονος χορός». Παρακάτω ακολουθεί το αναλυτικό σχέδιο του προγράμματος (Πίνακας 2 και 3).

Παρίση κ.α. / Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, 19 (2021), 1 – 16

Πίνακας 2. Πρόγραμμα παρέμβασης «Δαίδαλος» (Α' Μέρος).

Βδομάδες	Ειδικές τεχνικές	Ασκήσεις/Δραστηριότητες	Διάρκεια	Στόχοι
1 ^η	Ανάλυση & Σύνθεση	<p>«Αρθρώσεις»</p> <p>A. <u>Ανάλυση</u>: Εντοπισμός, περιγραφή, καταγραφή αρθρώσεων του σώματος</p> <p>B. <u>Σύνθεση</u>: Διαδοχική συναρμολόγηση αρθρώσεων για να σηκωθεί ένα άτομο από το πάτωμα</p>	1 ½ ώρα	Καλλιέργεια ανάλυσης και σύνθεσης
	Συναισθήματα & Σκέψεις	<p>«Παιχνίδι ρόλων-δραματοποίηση»</p> <p>i. <u>Συναισθήματα</u> δύο άσπονδων συγχωρευτών σε κοινή παράσταση</p> <p>ii. <u>Σκέψεις</u> επισημίου φίλου που κάθεται στη θέση του κοινοού</p>	1 ½ ώρα	Καλλιέργεια φαντασίας, οπτικοποίησης, ενόρασης και συναισθηματικής έκφρασης
2 ^η	Προκρούστειοι Συνδυασμοί	<p>«Δημιουργία χορευτικού μοτίβου»</p> <p>Το πιο καινοτόμο βήμα "Pas de bourre" στον κόσμο</p>	1 ½ ώρα	Βελτίωση πνευματικής ευχέρειας, πνευματικής ευελιξίας και πρωτοτυπίας
	Πλάγια σκέψη	<p>Πώς θα μπορούσατε να βελτιώσετε την ποιότητα-πλαστικότητα της κίνησής μας; (Τοίχλα ως σημείο εισόδου)</p>	1 ½ ώρα	Καλλιέργεια αποκλίνουσας νόησης & δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων
3 ^η	<ul style="list-style-type: none"> • Να βρείτε τρόπους για να... • Τι θα συνέβαινε αν... • Άλλες χρήσεις για... • Τροποποιήσεις 	<p>«Ερωτήσεις και Απαντήσεις»</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να βρείτε πολλούς τρόπους για να περπατήσετε πάνω σε μια ευθεία 	45 λεπτά	Βελτίωση πνευματικής ευχέρειας, πνευματικής ευλυγισίας και πρωτοτυπίας
		<ul style="list-style-type: none"> • Τι θα συνέβαινε αν όλοι οι χορευτές/τριες είχαν για πάτωμα τον τοίχο/ταβάνι 	45 λεπτά	
		<ul style="list-style-type: none"> • Να βρείτε άλλες χρήσεις για το χαρτί υγείας 	45 λεπτά	
		<ul style="list-style-type: none"> • Ποιες εκφράσεις θα έκανε πιο θεατρικές ένας χορευτής/τρια, ώστε να γίνουν πιο κατανοητές στο κοινό 	45 λεπτά	
4 ^η	Ερωτήσεις Scamper	<p>Δημιουργία 9 νέων κινητικών συνδυασμών από τον αρχικό (άλλες χρήσεις/προσαρμογές/μεγεθύνσεις/σμικρύνσεις/τροποποιήσεις/αναδιευθετήσεις/αντιστροφές/συνδυασμοί)</p>	3 ώρες	Καλλιέργεια δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων

Πίνακας 3. Πρόγραμμα παρέμβασης «Δαίδαλος» (Β' Μέρος).

Βδομάδες	Ειδικές τεχνικές	Ασκήσεις/Δραστηριότητες	Διάρκεια	Στόχοι
5 ^η	Κατιδεασμός/ Ιδεοθύελλα Brainstorming	«Θέμα» Πώς θα μπορούσατε να κινηθείτε αν είχατε γεννηθεί σιαμαίοι;	3 ώρες	Ενίσχυση πνευματικής ευχέρειας, πνευματικής ευλυγισίας και πρωτοτυπίας
6 ^η	Κατάλογος χαρακτηριστικών	«Δραματοποίηση» Δημιουργία Σύγχρονης και Καινοτόμας Χορογραφίας της “Λίμνη των Κύκνων” «Πρόβλημα» Πώς θα μπορούσατε να κάνετε μία χορογραφία στο βυθό της θάλασσας; Άσπρο Καπέλο (μνημονικές διεργασίες) Κίτρινο Καπέλο (θετικές σκέψεις) Πράσινο (δημιουργική σκέψη) Κόκκινο (συναισθήματα) Μαύρο (κριτική σκέψη) Μπλε (μεταγνωστική λειτουργία)	1 ½ ώρα 1 ½ ώρα	Καλλιέργεια αποκλίνουσας νόησης Καλλιέργεια δημιουργικής σκέψης και συναισθηματικής έκφρασης και Εξοικείωση με διαφορετικές οπτικές προσεγγίσεις ενός θέματος
7 ^η	Δημιουργική επίλυση προβλημάτων (ΔΕΠ)	«ΔΕΠ» Τρόποι για να μπορέσει το κοινό να διαβάσει αυτά που εμείς θα τραγουδούσαμε χορεύοντας.	3 ώρες	Αναγνώριση της αξίας της ικανότητας ΔΕΠ και υιοθέτηση στην σχολική & καθημερινή ζωή
8 ^η	Συνεκτική μέθοδος • Άμεση αναλογία • Προσωπική αναλογία • Συμβολική αναλογία • Φανταστική αναλογία	«Αναλογικές σχέσεις» • Τρόποι για να θυμάστε έναν χορευτικό συνδυασμό • Τι σκέφτεται το πάτωμα όταν είναι πάνω του το βάρος του χορευτή • Τραγούδια που συμβολίζουν την ψυχική σας διάθεση • Να σχεδιάσετε την ιδεατή παράσταση	45 λεπτά 45 λεπτά 45 λεπτά 45 λεπτά	• Μετάγνωση • Ενσυναίσθηση • Συναισθ. Έκφραση • Αναλογική σκέψη

1η βδομάδα

Ανάλυση & Σύνθεση (1 ½ ώρα) (Guildford, 1973)

Ανάλυση: Είναι η ικανότητα του ατόμου να εντοπίζει σε αντικείμενα, πρόσωπα και καταστάσεις, τα διαφορετικά γνωρίσματα και τα επιμέρους τους συστατικά στοιχεία.

Εφαρμογή Ανάλυση (45 λεπτά): Τα παιδιά κάθισαν κυκλικά σε μία ομάδα και κλήθηκαν να εντοπίσουν, να περιγράψουν και καταγράψουν όλες τις αρθρώσεις του σώματος.

Σύνθεση: Είναι η ικανότητα του νου να αναδιαρθρώνει τα μέρη ενός όλου ή να συνδέει μέρη από διαφορετικά σύνολα και να παράγει νέα σύνολα.

Εφαρμογή Σύνθεση (45 λεπτά): Τα παιδιά χωρίστηκαν σε ζευγάρια και κάθε παιδί απαριθμήσε τις αρθρώσεις και τις συναρμολόγησε διαδοχικά, ενώ το άλλο παιδί προσπαθούσε να σηκωθεί από το χαμηλό επίπεδο στο ψηλό επίπεδο. Κατόπιν, έγινε αντιστροφή ρόλων στα ζευγάρια από το ψηλό προς το χαμηλό επίπεδο και στο τέλος πραγματοποιήθηκε ομαδική παρουσίαση των ζευγαριών με τη χρήση κρουστών.

2η βδομάδα

Τεχνική «Προκρούστειοι Συνδυασμοί» (1 ½ ώρα) (Allen, 1962): Η εν λόγω τεχνική, δύναται να εξασφαλίσει έναν εντυπωσιακά μεγάλο αριθμό ιδεών με στόχο να καλλιεργηθεί η πνευματική ευχέρεια, η ευελιξία και η πρωτοτυπία.

Εφαρμογή “Pas de Bourre”: Αρχικά, οι μαθητές χωρίστηκαν σε 2 μεγάλες ομάδες. Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τους μαθητές/τριες να φτιάξουν το πιο καινοτόμο βήμα σύγχρονου χορού, χρησιμοποιώντας ως βασική δομή το βήμα “pas de bourre”, για τον πιο διάσημο χορογράφο του κόσμου. Για την εφαρμογή της τεχνικής οι μαθητές/τριες έφτιαξαν έναν αρχικό πίνακα όπου τοποθέτησαν στην κάθετη στήλη τα 5 βασικά μέρη του σώματος και στην οριζόντια στήλη τις 5 κατευθύνσεις. Με αυτό τον τρόπο προέκυψαν 25 νέοι συνδυασμοί (μέρη σώματος Χ κατευθύνσεις). Στη συνέχεια, τοποθέτησαν στην κάθετη στήλη ενός νέου πίνακα τις 25 επιλογές και στην οριζόντια στήλη πρόσθεσαν τα τρία επίπεδα του χώρου (χαμηλό, μεσαίο, ψηλό), προκύπτοντας 75 νέοι συνδυασμοί. Αντιστοίχα, δημιουργήθηκε ο τρίτος και τέταρτος πίνακας προσθέτοντας ως επιπλέον χαρακτηριστικά τον χρόνο (αργό, γρήγορο) και την ένταση (απαλά, δυνατά). Οι τελικοί συνδυασμοί που δημιουργήθηκαν επαρκούσαν για να επιλεχτεί ο ένας συνδυασμός, με κριτήριο την πρωτοτυπία, που θα υπερείχε από τους υπόλοιπους. Στο τέλος, παρουσιάστηκε το τελικό προϊόν του πιο καινοτόμου βήματος στον κόσμο.

Τεχνική «Πλάγια Σκέψη» (1 ½ ώρα) (De Bono, 1967): Στόχος της τεχνικής αυτής ήταν να καλλιεργηθεί η αποκλίσιμη νόηση και να βελτιωθεί η ικανότητα δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων των μαθητών/τριών.

Εφαρμογή «Πώς θα μπορούσατε να βελτιώσετε την ποιότητα της κίνησής σας;»: Αρχικά, δόθηκε στα παιδιά ένα συγκεκριμένο πρόβλημα: «Πώς θα μπορούσατε να βελτιώσετε την ποιότητα (πλαστικότητα) της κίνησής σας;». Στη συνέχεια μοιράστηκαν στην ομάδα τσίχλες ως “σημεία εισόδου” για τις αναλογικές σχέσεις που θα προέκυπταν μεταξύ δύο άσχετων εννοιών (τσίχλα & πλαστικότητα). Για παράδειγμα, παρομοιάστηκε η ευελιξία της τσίχλας με την ευκαμψία της σπονδυλικής στήλης. Στο τέλος της διαδικασίας οι μαθητές/τριες κατανόησαν καλύτερα τι σημαίνει ποιότητα-πλαστικότητα της κίνησης.

3η βδομάδα

Ερωτήσεις και απαντήσεις (1 ½ ώρα): Πρόκειται για ασκήσεις με στόχο τη βελτίωση της πνευματικής ευχέρειας, της πνευματικής ευλογισίας και της πρωτοτυπίας.

Εφαρμογή: Αρχικά, οι μαθητές/τριες χωρίστηκαν σε 4 ομάδες και κάθε ομάδα διάλεξε τυχαία μία από τις τέσσερις κατηγορίες απαντήσεων που τους δόθηκαν. Στη συνέχεια, κάθε ομάδα, δουλεύοντας συνεργατικά, προσπάθησε να απαντήσει χορογραφικά στην ερώτηση που διάλεξε. Στο τέλος, παρουσιάστηκαν όλα τα τελικά χορογραφικά προϊόντα των μαθητών/τριών.

Οι ερωτήσεις διαμορφώθηκαν ως εξής:

- Να βρείτε πολλούς τρόπους για να περπατήσετε πάνω σε μια ευθεία.
- Τι θα συνέβαινε αν όλοι οι χορευτές/τριες είχαν για πάτωμα τον τοίχο/ταβάνι;
- Να βρείτε άλλες χρήσεις για ένα χαρτί υγείας.

- Ποιες εκφράσεις θα έκανε πιο θεατρικές ένας χορευτής/τρια, ώστε να γίνουν πιο κατανοητές στο κοινό;

4η βδομάδα

Ερωτήσεις SCAMPER (1 ½ ώρα) (Osborn, 1963): Στόχος των ερωτήσεων SCAMPER ήταν να κεντρίσουν τη δημιουργική σκέψη των μαθητών/τριών παράγοντας νέα προϊόντα. Οι ερωτήσεις κατηγοριοποιήθηκαν σε εννέα ομάδες ως εξής: άλλες χρήσεις, προσαρμογές, μεγεθύνσεις, σμικρύνσεις, τροποποιήσεις, αντικαταστάσεις, αναδιευθετήσεις, αντιστροφές και συνδυασμοί.

Εφαρμογή: Αρχικά, οι μαθητές/τριες χωρίστηκαν σε εννέα ζευγάρια, όσες και οι κατηγορίες των ερωτήσεων SCAMPER και κάθε ζευγάρι επέλεξε τυχαία μία κατηγορία ερωτήσεων μέσω λαχνών. Στη συνέχεια, η ερευνήτρια εξήγησε το συμβολισμό της κάθε κατηγορίας και δίδαξε σε όλα τα ζευγάρια έναν αρχικό κινητικό συνδυασμό. Στην πορεία, το κάθε ζευγάρι επιχειρήσε να δημιουργήσει έναν καινούργιο κινητικό συνδυασμό, μεταποιώντας τον αρχικό συνδυασμό, ανάλογα με την κατηγορία στην οποία είχε ενταχθεί. Οι τελικοί εννέα κινητικοί συνδυασμοί παρουσιάστηκαν στο τέλος με τη συνοδεία μουσικής που επέλεξαν οι ίδιοι οι μαθητές/τριες.

5η βδομάδα

Τεχνική Brainstorming (Κατιδεασμός) (3 ώρες) (Osborn, 1963): Στόχος της τεχνικής αυτής ήταν να παραχθεί ένας μακρύς κατάλογος ιδεών για την επίλυση ενός πρακτικού προβλήματος, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την πνευματική ευχέρεια, την πνευματική ευλυγισία και την πρωτοτυπία των μαθητών/τριών.

Εφαρμογή «Πώς θα μπορούσατε να κινηθείτε αν είχατε γεννηθεί σιαμαίοι»: Αρχικά, οι μαθητές/τριες χωρίστηκαν σε μικρές ομάδες 5-6 ατόμων και ορίστηκε ένας/μία γραμματέας που κατέγραφε τις προτεινόμενες ιδέες-λύσεις. Στη συνέχεια, κοινοποιήθηκε στους μαθητές/τριες το προς επίλυση πρόβλημα ως εξής: «Πώς θα μπορούσατε να κινηθείτε αν είχατε γεννηθεί σιαμαίοι;». Σε αυτό το πλαίσιο, οι μαθητές/τριες, προσπάθησαν, σε ζευγάρια συνεργατικά, να καταγράψουν και να δημιουργήσουν κινησιολογικά όσες περισσότερες κινητικές ιδέες/λύσεις μπορούσαν, εφαρμόζοντας την τεχνική brainstorming. Στο τελικό στάδιο της διαδικασίας επιλέχτηκαν και παρουσιάστηκαν τα πιο πρωτότυπα ζευγάρια σιαμαίων.

6η βδομάδα

Τεχνική Κατάλογος Χαρακτηριστικών (1 ½ ώρα) (Crawford, 1978): Η τεχνική είχε ως στόχο την παραγωγή πρωτότυπων ιδεών για τη βελτίωση ενός ήδη υπάρχοντος προϊόντος, υλικού ή πνευματικού. Στόχος της τεχνικής ήταν η βελτίωση της αποκλίνουσας νόησης των μαθητών/τριών με τη δημιουργία νέων προϊόντων.

Εφαρμογή «Λίμνη των κύκνων»: Αρχικά, οι μαθητές/τριες χωρίστηκαν σε 2 μεγάλες ομάδες και τους ζητήθηκε να εφαρμόσουν την τεχνική κατάλογος χαρακτηριστικών στη διάσημη ιστορία “Λίμνη των Κύκνων”. Σε πρώτο στάδιο, τα παιδιά κατέγραψαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κεντρικών ηρώων της ιστορίας, τον σκοπό που εξυπηρετούσε ο κάθε ρόλος στην ιστορία, καθώς και την έκβαση των γεγονότων. Σε δεύτερο στάδιο, τα παιδιά πρότειναν τροποποιημένες ιδέες μεταποίησης των διάφορων πτυχών της ιστορίας, κινησιολογικά και σκηνοθετικά, ώστε να προκύψει μία σύγχρονη και καινοτόμα εκδοχή της ιστορίας της «Λίμνης των κύκνων». Στο τελικό στάδιο, η κάθε ομάδα παρουσίασε το έργο «Λίμνη των κύκνων» στην άλλη ομάδα.

Τεχνική «Τα 6 Σκεπτόμενα Καπέλα» (1 ½ ώρα) (De Bono, 1967): Η Τεχνική των «Έξι Σκεπτόμενα Καπέλα» αντιπροσώπευσε έξι διαφορετικές οπτικές και κάθε οπτική εκφράστηκε μέσα από την υιοθέτηση ενός «σκεπτόμενου καπέλου». Υπήρχαν έξι διαφορετικά καπέλα σε διαφορετικά χρώματα και το κάθε καπέλο διαφορετικού χρώματος εκπροσωπούσε αντίστοιχα ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης. Τα παιδιά φόρεσαν τα διάφορα καπέλα εναλλάξ κάθε φορά και διατύπωσαν τις σκέψεις που αντιστοιχούσαν στο καπέλο που φορούσαν. Με αυτό τον τρόπο οι ομάδες αξιοποίησαν στο μέγιστο δυνατό τις γνώσεις τους, τις δεξιότητές του αλλά και τη δημιουργικότητά τους και συνειδητοποίησαν το διαφορετικό ρόλο που διαδραματίζουν οι διαφορετικές ικανότητες του ανθρώπινου νου.

Εφαρμογή «Πώς θα μπορούσατε να χορογραφήσετε μέσα στο βυθό της θάλασσας;»: Αρχικά, παρουσιάστηκε το πρό-

βλημα/θέμα στα μέλη της ομάδας και ενημερώθηκαν ότι η προσέγγιση θα γίνει από διαφορετικές σκοπιές. Το πρόβλημα που δόθηκε στα παιδιά ήταν: «Πώς θα μπορούσατε να χορογραφήσετε μέσα στο βυθό της θάλασσας;». Στη συνέχεια καθορίστηκε το χρονικό όριο του παιχνιδιού και συζητήθηκαν οι κανόνες και το χρονικό όριο κάθε συμμετέχοντα/ουσα. Η ερευνήτρια εξήγησε ότι θα επεξεργαστούν το πρόβλημα με έξι διαφορετικούς τρόπους σκέψης, τους οποίους αντιπροσωπεύει κάθε καπέλο. Στην πορεία, το κάθε μέλος της εξαμελούς ομάδας επέλεξε συνειδητά με ποιο καπέλο θα ξεκινήσει η διαδικασία και σε αυτό το πλαίσιο η ομάδα επικέντρωσε τη συζήτηση πάνω σε μια συγκεκριμένη προσέγγιση. Τα καπέλα φορέθηκαν με την εξής συγκεκριμένη σειρά: άσπρο, πράσινο, κίτρινο, μαύρο, κόκκινο και μπλε. Κάθε συμμετέχοντας/ουσα έπρεπε να φορέσει και τα έξι καπέλα και να αρχίσει να συλλογίζεται. Στο τέλος, μετά την ανάπτυξη των λύσεων, οι συμμετέχοντες/ουσες εξέτασαν τις συγκεκριμένες λύσεις και επέλεξαν μία. Οι 6 διαφορετικοί τρόποι σκέψης ήταν οι παρακάτω:

- *Άσπρο Καπέλο (μνημονικές λειτουργίες)*: η ομάδα με το άσπρο καπέλο ανέλαβε να αναφέρει πληροφορίες, στοιχεία και γεγονότα που σχετίζονται με το προς συζήτηση θέμα. Για παράδειγμα «Ας αφήσουμε στην άκρη τα επιχειρήματα και τις προτάσεις και ας δούμε τι πληροφορίες διαθέτουμε».
- *Πράσινο Καπέλο (δημιουργική σκέψη)*: αντιπροσώπευε τη δημιουργική σκέψη, τις εναλλακτικές προτάσεις, την ανάπτυξη νέων ιδεών/αντιλήψεων, τις προκλήσεις και τις αλλαγές. Για παράδειγμα, «Κάτι που δεν έχουμε σκεφτεί», «Μπορούμε να δώσουμε άλλες ερμηνείες», «Υπάρχουν και άλλες προτάσεις», ή «Αυτό μπορούμε να το υλοποιήσουμε και αλλιώς».
- *Κίτρινο Καπέλο (θετικές σκέψεις)*: αντιπροσώπευε τη θετική λογική, τις θετικές κρίσεις, το πλεονέκτημα με λογικά κριτήρια και τα θετικά σημεία.
- *Μαύρο Καπέλο (κριτική σκέψη)*: αντιπροσώπευε την ορθή κρίση, την επικριτική σκέψη, το «συνήγορο του διαβόλου», την ανάλυση παραγόντων κινδύνου, τον εντοπισμό μειονεξιών και την επισήμανση των προβλημάτων/εμποδίων. Για παράδειγμα «Καλό αλλά υπάρχουν πολλές επαναλήψεις», «Εάν συμβεί αυτό, οι συνέπειες θα είναι...».
- *Κόκκινο Καπέλο (συναισθήματα)*: αντιπροσώπευε τα συναισθήματα, το προαισθημα, τη διαίσθηση και το ένστικτο εκείνης της δεδομένης στιγμής. Για παράδειγμα «Φοβάμαι πως...», «Φοράω Κόκκινο Καπέλο και πιστεύω ότι η συγκεκριμένη πρόταση είναι ότι χειρότερο».
- *Μπλε Καπέλο (μεταγνωστική λειτουργία)*: αντιπροσώπευε το καπέλο γενικής επισκόπησης, του ελέγχου της διαδικασίας, των συμπερασμάτων και τήρησης κανόνων, την οργάνωση της σκέψης, τη σκέψη για τη σκέψη και τη θεμελίωση σωστών πλαισίων για τη διερεύνηση του θέματος. Το μπλε καπέλο, ανέλαβε το ρόλο του αρχηγού στη διεκπεραίωση της συζήτησης. Για παράδειγμα «Φοράω το Μπλε Καπέλο και πιστεύω ότι πρέπει να εφαρμόσουμε περισσότερο πράσινο καπέλο στο σημείο αυτό», «Ξοδέψαμε πολύ χρόνο σε αυτό το θέμα», «Λοιπόν, με λίγα λόγια καταλήξαμε ότι...».

7η βδομάδα

Τεχνική Δημιουργική Επίλυση Προβλημάτων (ΔΕΠ) (3ώρες) (Osborn, 1963· Parnes, 1981): Στόχος της τεχνικής ΔΕΠ ήταν να αναγνωρίσουν η μαθητές/τριες την αξία της ικανότητας δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων, ώστε να την υιοθετήσουν στη μετέπειτα σχολική και καθημερινή ζωή τους.

Εφαρμογή «Τρόποι για να μπορέσει το κοινό να διαβάσει αυτά που εσείς θα τραγουδήσετε χορεύοντας»: Αρχικά, τέθηκε στους μαθητές/τριες το προς δημιουργική επίλυση πρόβλημα και στη συνέχεια, τα παιδιά επέλεξαν ένα τραγούδι, στο οποίο έκαναν αντιστοίχιση του κάθε στίχου με κάθε μαθητή/τρια. Στην πορεία, τα παιδιά εφάρμοσαν τα πέντε στάδια ΔΕΠ (συλλογή δεδομένων, διατύπωση προβλήματος, παραγωγή και αξιολόγηση των προτεινόμενων ιδεών/λύσεων και υλοποίηση των επιλεγμένων λύσεων) και στο τέλος, παρουσιάστηκε το τελικό προϊόν, λεκτικά και κινητικά, από όλη την ομάδα.

8η βδομάδα

Συνεκτική Μέθοδος (1 ½ ώρα) (Gordon, 1961): Στόχος της συνεκτικής μεθόδου ήταν η δημιουργική παραγωγή ιδεών με την αναλογική σκέψη, χρησιμοποιώντας τέσσερα είδη αναλογιών:

- Άμεση Αναλογία (δανεισμό γνώσεων από έναν τομέα και μεταβίβαση σε άλλον)
- Προσωπική Αναλογία (υπόδοση ρόλων, ενσυναίσθηση)

- Συμβολική Αναλογία (χρήση συμβολισμών, αλληγοριών για έκφραση)
- Φανταστική Αναλογία (νοερή απεικόνιση της υποθετικά ιδανικής κατάστασης)

Εφαρμογή: Αρχικά, τα παιδιά χωρίστηκαν σε 4 ομάδες και κάθε ομάδα αντιπροσώπευε ένα από τα 4 είδη αναλογιών. Στη συνέχεια, κοινοποιήθηκε στην κάθε ομάδα ένας προβληματισμός και τα παιδιά εφάρμοσαν στο πρόβλημα την αντίστοιχη αναλογία:

- Τρόποι για να θυμάστε έναν χορευτικό συνδυασμό.
- Τι σκέφτεται το πάτωμα όταν είναι πάνω του το βάρος ενός χορευτή/τριας;
- Τραγούδια που συμβολίζουν τα ην ψυχική διάθεση.
- Να σχεδιάσετε την ιδανική παράσταση χορού.

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ιδιαιτερότητα και η πρωτοτυπία στη δομή και το περιεχόμενο του καινοτόμου ευρωπαϊκού προγράμματος «Δαίδαλος», αφενός προσδίδει μια εναλλακτική εμβέλεια στην καλλιτεχνική εκπαίδευση και αφετέρου η πρακτική εφαρμογή του στη διδακτική πράξη, δύναται να εκμειύσει στα παιδιά τη δημιουργική διαδικασία μάθησης. Εύλογα, το εν λόγω εμπλουτισμένο πρόγραμμα συνιστά μια καινοτόμα διδακτική προσέγγιση αναθεώρησης και επίτευξης των σύγχρονων μαθησιακών στόχων, των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (Α.Π.Σ.) και του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.), όπως θέτονται για τα μαθήματα Γενικής και Καλλιτεχνικής Παιδείας των μαθητών/τριών που φοιτούν σε Καλλιτεχνικά Σχολεία. Υπό αυτή την έννοια, το πρωτόλειο πρόγραμμα παρέμβασης «Δαίδαλος» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό εργαλείο, αξιοποιήσιμο στη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία των παιδαγωγών, στο χώρο της αθλητικής και καλλιτεχνικής εκπαίδευσης.

Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι, ο δημιουργικός χορός, η δημιουργική κίνηση και οι ειδικές τεχνικές δημιουργικότητας μπορούν να αποτελέσουν αξιοποιήσιμα δομικά συστατικά ενός προγράμματος δημιουργικότητας και δύναται να υιοθετηθούν ως εναλλακτικά διδακτικά μέσα για την καλλιέργεια της δημιουργικής σκέψης, σε επίπεδο «Καλλιτεχνικής και Χορευτικής Παιδείας». Ως εκ τούτου, το καινοτόμο πρόγραμμα δημιουργικότητας που εκπονήθηκε στην παρούσα μελέτη ενδείκνυται ως διδακτική πρακτική, για την υποστήριξη μελλοντικών παρεμβάσεων δημιουργικής σκέψης και δημιουργικού χορού στο εκπαιδευτικό πλαίσιο των Καλλιτεχνικών Σχολείων.

Όσον αφορά τον καλύτερο μελλοντικό σχεδιασμό του εν λόγω προγράμματος προτείνεται: (α) να απευθύνεται σε ποικιλόμορφο μαθητικό δυναμικό και από άλλες εναλλακτικές εκπαιδευτικές δομές, δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (για παράδειγμα Μουσικά, Διαπολιτισμικά, Πειραματικά κ.α.), προκειμένου να μπορεί να γενικευτεί η αποτελεσματικότητα εφαρμογής του, (β) να υπάρχει εξειδικευμένη επιμόρφωση στην υιοθέτηση των ειδικών τεχνικών δημιουργικότητας μέσω του δημιουργικού χορού-κίνησης, ώστε να διερευνηθεί ο ρόλος των εμψυχωτών στην δημιουργική διαδικασία και απόδοση, (γ) να υφίστανται παράλληλα με την εφαρμογή του προγράμματος και ποιοτικοί μέθοδοι αξιολόγησης (για παράδειγμα φύλλα παρατήρησης, βίντεο-ανάλυση, συνεντεύξεις, κ.α.), ώστε να προσδώσει μια νέα διάσταση στην όλη δημιουργική διαδικασία, (δ) να διασφαλίζονται στα κριτήρια επιλογής των μεθοδολογικών εργαλείων υποστήριξης της δημιουργικής σκέψης, πιο ευέλικτα όρια πολυμορφίας και ποικιλομορφίας του δημιουργικού χορού, και (ε) να εφαρμοστεί η συνδυαστική εφαρμογή και άλλων καλλιτεχνικών διδακτικών μέσων, μέσω νέων τεχνολογιών (για παράδειγμα θέατρο, εικαστικά, φωτογραφία, κινηματογράφος κ.α.), ώστε να εμπλουτιστεί το πρόγραμμα «Δαίδαλος» με περισσότερα σύγχρονα καλλιτεχνικά ερεθίσματα.

Συνοψίζοντας, η διεπιστημονική και βιωματική προσέγγιση της δημιουργικότητας μέσω του δημιουργικού χορού, συνεπιφέρει τη μετεξέλιξη πολύ-επίπεδων διδακτικών πρακτικών, που διαμορφώνουν συνθήκες προαγωγής της δημιουργικής μάθησης, ως θεμελιώδη συστατικό της «Καλλιτεχνικής και Χορευτικής Παιδείας» και προλειάνουν το έδαφος για την καινοτομία στην καλλιτεχνική εκπαίδευση. Εν κατακλείδι, η σημαντικότητα της παρούσας δημιουργικής παρέμβασης αντανακλά την ευρύτερη δύναμη και ιδιαιτερότητα του εκπαιδευτικού πλαισίου των καλλιτεχνικών σχολείων, δεδομένου ότι δύναται να αποτελέσει ένα πρόσφορο πλαίσιο εναλλακτικής δράσης, συναφές με την ελεύθερη χρήση και τη γόνιμη αξιοποίηση όλων των διαστάσεων της δημιουργικής σκέψης, από πλευράς χαρισματικών παιδαγωγών και παιδιών, με ιδιαίτερες κλίσεις και ταλέντα.

Σημασία για τη Φυσική Αγωγή

Η καινοτομία και η δημιουργικότητα αποτελούν βασικούς μαθησιακούς στόχους στα αναλυτικά και διαθεματικά προγράμματα σπουδών και στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής. Ωστόσο, κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, φαίνεται να υποβαθμίζεται ο ρόλος του δημιουργικού τρόπου σκέψης και των καινοτόμων δράσεων από πλευράς καθηγητή/τριας Φυσικής Αγωγής. Ως εκ τούτου, τα καινοτόμα προγράμματα δημιουργικότητας, δύνανται να αποτελέσουν τον πυρήνα αναδιαμόρφωσης της ψυχοκινητικής αγωγής, με απώτερο σκοπό τη θεμελίωση της δημιουργικής σκέψης, την καλλιέργεια της εκφραστικής κίνησης και την ενδυνάμωση της φαντασίας των παιδιών/εφήβων. Συγκεκριμένα, ο δημιουργικός χορός, ως εκφραστική και εναλλακτική παραγωγή κίνησης, υποστηρίζει την καλλιτεχνική και αθλητική αγωγή και ενισχύει την κινητική δημιουργικότητα. Λαμβάνοντας υπόψη τις θετικές επιδράσεις του δημιουργικού χορού στην ψυχοσωματική και κιναισθητική ευεξία των μαθητών/τριών που φοιτούν σε καλλιτεχνικά σχολεία, θα ήταν ενδιαφέρον να γίνει μια προσπάθεια εισαγωγής του και στα προγράμματα σπουδών των τυπικών σχολείων, αφενός για την εγκαθίδρυση της καλλιτεχνικής αγωγής διαθεματικά, στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής και αφετέρου για την ενίσχυση τη δια βίου άθλησης και προαγωγής υγείας του παιδιού/εφήβου, εντός και εκτός σχολικού πλαισίου.

Σημασία για την Ποιότητα Ζωής

Η δημιουργική εκπαίδευση καθίσταται εφικτή μόνο μέσα στα πλαίσια ενός καινοτόμου ιδεοσυστήματος, που δύνανται να προβάλλει ένα σύστημα κινήτρων για εφευρέσεις και καινοτομίες, μαζί με τη συστηματοποίηση της δια βίου καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και την απόκτηση της βασικής κατάρτισης σε δημιουργικές τεχνικές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι παιδαγωγοί δύνανται να κάνουν παρεμβάσεις του τύπου «σπάω τα όρια», ενώ ταυτόχρονα ενθαρρύνουν τα παιδιά/εφήβους για ελεύθερη έκφραση, ευέλικτη σκέψη, εναλλακτική διεύρυνση προβληματισμών και εφεύρεση πρωτότυπων λύσεων. Εξάλλου, δεν είναι οι γνώσεις που καθιερώνουν το άτομο βιώσιμο στην σύγχρονη κοινωνία, αλλά οι ιδιαίτερες δημιουργικές του ικανότητες που τον καθιερώνουν ανταγωνιστικό στο κόσμο της γνώσης. Ως εκ τούτου, σε κοινωνίες που υποστηρίζεται η δημιουργικότητα, προάγεται η «Καλλιτεχνική Παιδεία» και ανοίγει ο δρόμος προς γνωστικές διεργασίες, οι οποίες προσδίδουν ποιότητα στην μάθηση και σεβασμό στη διαφορετικότητα της αποκλίνουσας σκέψης.

Βιβλιογραφία

- Aldous, C. R. (2007). Creativity, Problem Solving and Innovative Science: Insights from History, Cognitive Psychology and Neuroscience. *International Education Journal*, 8(2), 176-187.
- Allen, M. S. (1962). *Morphological creativity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Caf, B., Kroflic, B., & Tancig, S. (1997). Activation of hypoactive children with creative movement and dance in primary school. *The Arts in Psychotherapy*, 24(4), 355-365.
- Chappell, K., Craft, A., Rolf, L., & Jobbins, V. (2011). *Close encounters: Dance partners for creativity*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Chappell, K., Craft, A., Rolfe, L., & Jobbins, V. (2009). Dance partners for creativity: choreographing space for co-participative research into creativity and partnership in dance education. *Research in Dance Education*, 10(3), 177-197.
- Crawford, R. P. (1978). The techniques of creative thinking. In G. Davis & J. Scott (Eds.), *Training creative thinking* (pp. 52-57). Melbourne, FL: Krieger.
- Csikszentmihalyi, M. (1988). Solving o problem is not finding a new one: A reply to Simon. *New ideas in Psychology*, 6(2), 183-186.
- De Bono, E. (1967). *New Think: The use of lateral thinking in the generation of new ideas*. New York: Basic Book.
- Finke, R. A., Ward, T. B., & Smith, S. M. (1996). *Creative cognition: Theory, research and applications*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Gallahue, D. (2002) *Αναπτυξιακή φυσική αγωγή για τα σημερινά παιδιά*. Χ. Ευαγγελινού, & Α. Παπιά (μετφρ, επιμ). Θεσ/νίκη: U.S.P.
- Gordon, W. J. J. (1961). *Synerctics*. New York: Harper & Row.

Παρίση κ.α. / Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, 19 (2021), 1 – 16

- Guilford, J. P. (1973). *Characteristics of creativity*. Springfield, IL: Illinois state office of the superintendent of public instruction, gifted children section.
- Haddon, F. A., & Lytton, H. (1968). Teaching approach and the development of divergent thinking abilities in primary schools. *British Journal of Educational Psychology*, 38(2), 171-180.
- Jay, D. (1991). Effect of a dance program on the creativity of preschool handicapped children. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 8, 305-316.
- Keun, L. L., & Hunt, P. (2006). Creative dance: Singapore children's creative thinking and problem-solving responses. *Research in Dance Education*, 7(1) 35-65.
- Krofljic, B. (1992). *Ustvarjanje skozi gib (Creativity through movement)*. Znanstveno in publicisticno sredisce (Science and Publishing Center), Ljubljana, Slovenia.
- Kraft, R. E., (1986). Modern programs-current practices in Britain. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 57(8), 75-78.
- LaFrenière, P. J., & Dumas, J. E. (1995). *Social competence and behavior evaluation: Preschool edition*. Los Angeles, CA: Western Psychological Services.
- Laban, R. (1975). *Modern Educational Dance* (3rd edition, revised by Lisa Ullmann). London: Macdonald & Evans Ltd.
- Laban, R., & Lawrence, F. C. (1947). *Effort*. London: MacDonald & Evans.
- Lee V., Webberley R., & Litt. L. (1987). *Νοημοσύνη & Δημιουργικότητα* (Μτφρ. Γ. Μπαρουξής). Αθήνα: Κουτσουμπός Π.Α.Ε.
- Lobo, Y. B., & Winsler, A. (2006). The effects of a creative dance and movement program of the social competence of head start preschoolers. *Social Development*, 15(3), 501-519.
- MacDonald, C. J. (1991). Creative dance in elementary schools: A theoretical and practical justification. *Canadian Journal of Education*, 16(4), 434-441.
- MacDonald, C. J., Stodel, E. J., & Farres, L. G. (2001). Student teachers' attitudes towards teaching creative dance in elementary school. *McGill Journal of Education*, 36(3), 219-237.
- Minton, S. (2003). Assessment of high school students' creative thinking skills: A comparison of dance and non-dance classes. *Research in Dance Education*, 4(1), 31-49.
- Orff, C. (1978). *Documentation: His Life and Works* (vol. 3). New York: Trans, Margaret Murray, Schott's Music Corporation.
- Osborn, A. F. (1963). *Applied imagination* (3rd ed.). New York: Scribner.
- Parnes, S. J. (1981). *Magic of your mind*. Buffalo, NY: Creative Education Foundation.
- Sternberg, R. J. (2001). What is the common thread of creativity? Its dialectical relation to intelligence and wisdom. *American Psychologist*, 56(4), 360-362.
- Stevens, C., Malloch, S., McKenhnice, S., & Steven, N. (2003). Choreographic cognition: The time-course an phenomenology of creative a dance. *Pragmatics & Cognition*, 11(2), 297-326.
- Torrance, E. P. (1981). *Thinking creatively in action and movement*. Bensenville, IL: Scholastic Testing Service.
- Torrance, E. P. (1990). *Torrance tests of creative thinking: Norms-Technical manual*. Bensenville, IL: Scholastic Testing Service.
- Διαμαντόπουλος, Π. Δ., (2002). *Σύγχρονο λεξικό των βασικών εννοιών του υλικο-τεχνικού, πνευματικού και ηθικού πολιτισμού*. Αθήνα: Πατάκης, σελ. 247.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, (2003). ΦΕΚ. 1497. Τεύχος Γ', Αθήνα.
- Ζαραγκάς, Χ. (2011). *Ψυχοκινητική Αγωγή. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση σε παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα: Διάδραση.
- Μπουρνέλλη, Π. (2006). *Κινητική Δημιουργικότητα: Ειδικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης της Κινητικής Δημιουργικότητας για Παιδιά*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Νημά, Ε. (2002). *Δημιουργικότητα και σχολικές επιδόσεις μαθητών Γυμνασίου*. Παιδαγωγική και Εκπαίδευση 46. Διεύθυνση σειράς: Π. Δ. Ξωχέλλης, Ν. Π. Τερζής, & Α. Γ. Καψάλης. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Νόμος υπ' αριθμ. 1497/2003. *Σκοπός ίδρυσης και λειτουργίας Γυμνασίων (Καλλιτεχνικών Σχολείων)*.

Παρίση κ.α. / Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, 19 (2021), 1 – 16

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., & Παρασκευοπούλου, Π. Ι. (2009). *Δαίδαλος: Πρόγραμμα άσκησης της δημιουργικής σκέψης στο σχολείο και την οικογένεια*. Αθήνα: Γκέλμπεσης.

Υ.Π.Ε.Π.Θ. & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2002β). *Οδηγός Σχεδίων Εργασίας (Πολυθεματικό Βιβλίο, Ευέλικτη Ζώνη, Διαθεματικότητα)*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

Φιλεκπαιδευτική Εταιρία (2003). *Πρόγραμμα «Δαίδαλος» για την καλλιέργεια της δημιουργικής σκέψης: Σχέδιο διδακτικού προγράμματος*. Αθήνα: Αρσάκεια-Γοσίτσεια Σχολεία.

Υπεύθυνος έκδοσης: Ελληνική Ακαδημία Φυσικής Αγωγής. **Υπεύθυνη συντακτικής επιτροπής:** Όλγα Κούλη. **Επιμελητές έκδοσης:** Θεοδωράκης Γιάννης, Βάσω Ζήση, Βασίλης Γεροδήμος, Αντώνης Χατζηγεωργιάδης, Θανάσης Τσιόκανος, Αθανάσιος Τζιμούρτας, Γιώργος Τζέτζης, Θωμάς Κουρτέσης, Ευάγγελος Αλμπανιδής, Κων/να Δίπλα. **Διαχείριση-επιμέλεια-στοιχειοθεσία:** Ευάγγελος Γαλάνης, Χαράλαμπος Κρομμύδας, Βασίλης Μπούγλας.

Editor -in- Chief: Hellenic Academy of Physical Education. **Head of the editorial board:** Olga Kouli. **Editorial Board:** Theodorakis Giannis, Vaso Zissi, Vasilis Gerodimos, Antonis Chatzigeorgiadis, Thanassis Tsiokanos, Athanasios Jamurtas, Giorgos Tzetzis, Thomas Kourtessis, Evangelos Albanidis, Konstantina Dipla. **Editorial management:** Evangelos Galanis, Haralampos Krommidas, Vasilis Bouglaas.